

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΘΕΑΤΡΟΛΟΓΙΑΣ ΣΕ ΑΡΧΕΙΑ ΡΟΥΜΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Η σημασία των ελληνικών χειρογράφων της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας στο Βουκουρέστι, που προέρχονται στην πλειοψηφία τους από την εποχή fanariotilor της προεπαναστατικής περιόδου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, έχει αναγνωριστεί ήδη από τον περασμένο αιώνα, και η αξιοποίησή τους κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα σημείωσε μεγάλη πρόοδο, η οποία στηρίχτηκε κυρίως στην έκδοση δύο σχετικών καταλόγων: του Constantin Litzica, *Catalogul manuscriselor grecesti*, Bucuresti 1909, και του Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor Grecesti*, Bucuresti 1940. Για τη Θεατρολογία τα ελληνικά χειρόγραφα της Ρουμανικής Ακαδημίας έδωσαν καρπούς μόλις σχετικά πρόσφατα: Πρώτα εντόπισε ο Γιώργος Βαλέτας, γύρω στα 1965, στο σύμμεικο κώδικα Ms. Gr. 1160 δύο μονόπρακτες κωμωδίες, *Ο χαρακτήρ της Βλαχίας*, και μία ανεπίγραφη, στην οποία έδωσε τον τίτλο *Ο Γενεράλης Γκίκας*, που εξέδωσε αργότερα στο περιοδικό *Αίμος* («Δύο ανέκδοτα προδρομικά έργα του νεοελληνικού θεάτρου», *Αίμος*, 5-6, 1979, σσ. 27-64) και επανεξέδωσε (με συμπληρωμένο λεξιλόγιο) πρόσφατα ο Κώστας Βαλέτας στα *Αιολικά Γράμματα*, 24, τεύχ. 4 (138) (Γεν.-Φλεβ. 1994), σσ. 17-48, ενώ η Ρουμάνια νεοελληνίστρια Cornelia Papacostea-Danielopolu είχε εντοπίσει και άλλες παρόμοιες κοινωνικές σάτιρες του ελληνικού προεπαναστατικού θεάτρου («La satire sociale-politique dans la littérature dramatique en langue grecque des Principautés» (1774-1830, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 15/1 (1977), σσ. 75-92)¹. Σε άλλο κώδικα (Ms. Gr. 733) ανακαλύφθηκε και μία άλλη σάτιρα, *Κωμωδία νέα της Βλαχίας επονομασθείσα η υμνολογία των ιατρών εις το Αθην εις τρεις πράξεις*, που γράφτηκε «κατά μήνα Απριλλίου [1]820» και με την οποία έχει ασχοληθεί η συνάδελφος Άννα Ταμπάκη («Στη χορεία των αντιφλοσόφων: Σάτιρα και κριτική της επιστήμης στα χρόνια του Διαφωτισμού», υπό έκδοση). Στον ίδιο σύμμεικο κώδικα (Ms. Gr. 1160) άλλωστε βρίσκεται ένα από τα τέσσερα χειρόγραφα της εκτενούς τρίπρακτης σάτιρας «Αλεξάνδροβόδας ο ασυνείδητος» του Γεωργίου Σούτσου (1785), που εξέδωσε υποδειγματικά πρόσφατα ο Δημήτρης Σπάθης (Γεώργιος Ν. Σούτσος, *Αλεξάνδροβόδας ο ασυνείδητος. Κωμωδία συντεθείσα εν έτει, απη΄: 1785*. Σχολιασμένη έκδοση και συνοδευτική μελέτη: *Φαναριωτική κοινωνία και σάτιρα*. Δημήτρης Σπάθης, Αθήνα 1995). Επίσης, στο Ms. Gr. 1523 είχε εντοπιστεί από την Άννα Ταμπάκη χειρόγραφο μετάφραση των *Κονάκερων* του August von Kotzebue από τη γραφίδα του Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου, ο οποίος ταυτίζεται με τον μεταφραστή της *Ιφιγένειας* του Γκαίτε (Ιένα 1818): η μονόπρακτη μετάφραση βρίσκεται υπό έκδοση από τον Βάλτερ Πούγχερ στη σειρά «Θεατρική Βιβλιοθήκη» του Ιδρύματος Κώστα & Ελένης Ουράνη (Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου, *Θεατρικές μεταφράσεις (Οι Κονάκεροι του A. von Kotzebue, Βουκουρέστι 1913/14, ανέκδοτο χειρόγραφο, Ιφιγένεια του J. W. Goethe, Ιένα 1818)*. Φιλολογική επιμέλεια Β. Πούγχερ, Αθήνα, Ίδρυμα Κ. & Ε. Ουράνη 2003, Θεατρική Βιβλιοθήκη 5)².

¹Βλ. επίσης Α. Tabaki : *Le théâtre néohellénique: genèse et formation. Ses composantes sociales, idéologiques et esthétiques*, Thèse, Paris, EHESS, 1995, σσ. 435-439.

²Βλ. επίσης Β. Πούγχερ: «Οι Κονάκεροι. Μονόπρακτο του August von Kotzebue σε ανέκδοτη μετάφραση του

Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου (Βουκουρέστι 1813/14). Μαθητική άσκηση στη θεατρική μετάφραση από τα γερμανικά», *Παράβασις*, 4 (2002), σσ. 17-34 (επίσης *Καταπαχτή και Υποβολείο. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Αθήνα 2002, σσ. 47-69).

Μολοντούτο δύο επίσης πρόσφατες ανακαλύψεις απέδειξαν πως και σε αρχαία άλλων πόλεων της Ρουμανίας πρέπει να υπάρχουν ελληνικά χειρόγραφα που περιέχουν δραματικά έργα της προεπαναστατικής περιόδου. Το 1998 η Ρουμάνια νεοελληνίστρια Lia Brad Chisacof εξέδωσε ένα σατιρικό δραματικό κείμενο με τον τίτλο *Το σαγανάκι της τρέλλας* (από ενδοκειμενικές ενδείξεις πρέπει να χρονολογείται στο 1786) (Ρουμανική Ακαδημία, Ινστιτούτο Μελετών Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης, *Ρήγας, Ανέκδοτα έργα*, έκδοση, μετάφραση και επίλογος Lia Brad Chisacof / Academia Româna, Institutul de Studii Sud-Est Europeene, *Rigas, Scrieri inedite*, editie, traducere si postfata Lia Brad Chisacof, Βουκουρέστι 1998, σσ. 13-110), το οποίο θάμισα αποδίδει στον Ρήγα Βελεστινλή³, πατρότητα που αμφισβητήθηκε από τους Έλληνες θεατρολόγους⁴, και βρέθηκε στη συλλογή Brukenthal (ms nr. 165 doss.1-4) στο Arhivelor Statului του Σιμπίου της Τρανσυλβανίας. Επίσης, πρόσφατα η συνάδελφος Άννα Ταμπάκη ανακοίνωσε τον εντοπισμό έξι άγνωστων ελληνικών μεταφράσεων κωμωδιών του Μολιέρου σε ογκώδες χειρόγραφο της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης «M. Eminescu» του Ιασίου (Α. Ταμπάκη, «Φαναριώτικες» μεταφράσεις έργων του Μολιέρου. Το χφ ΠΙ.284 της Βιβλιοθήκης “M. Eminescu” του Ιασίου», *Ο Ερασιστής*, 21, 1997, σσ. 379-382), που ανατρέπονται τελείως την εικόνα που είχαμε ως τώρα για τις φαναριώτικες μεταφράσεις του Γάλλου κωμωδιογράφου κατά το 18ο αιώνα ως απλές μεταφραστικές ασκήσεις στο πλαίσιο των ηθικοδιδασκαλικών αναγνωσμάτων⁵.

Έτσι λοιπόν, όταν, στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Το ελληνικό θέατρο στην εποχή του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της Τουρκοκρατίας» της Ακαδημίας Αθηνών, με επόπτη τον τότε πρόεδρο καθηγητή Νικόλαο Κοנוμή και διευθυντή τον δεύτερο συγγραφέα αυτού του άρθρου, αποφασίστηκαν συστηματικές αρχαιακές έρευνες να επιλέχθηκε ανάμεσα στους πρώτους στόχους των διερευνήσεων σε αρχαία του εξωτερικού και του εσωτερικού, που στόχο έχουν την εντόπιση κειμένων και τεκμηριών του ελληνικού προεπαναστατικού θεάτρου, η Ρουμανία, η αναζήτηση αυτή εξ αρχής δεν περιορίστηκε μόνο στο Βουκουρέστι, αλλά επεκτάθηκε συνολικά σε τέσσερις κύριες πόλεις της Ρουμανίας: το Βουκουρέστι, το Ιάσιο, το Σιμπίου και το Μπρασόφ. Η αποστολή αυτή διεξήχθη τους μήνες Μάιο και Ιούνιο του 2002 από τον πρώτο συγγραφέα του προκειμένου άρθρου και έφερε σχετικά πλούσια αποτελέσματα, όπως και βάσιμες ελπίδες για τον εντοπισμό και άλλων ανέκδοτων ελληνικών δραματικών κειμένων στα αρχαία της χώρας. Παρακάτω παρατίθενται τα σχετικά πορίσματα της ερευνητικής αποστολής, τα οποία θα σχολιαστούν στη συνέχεια.

³ Βλ. επίσης την ανακοίνωση στα αγγλικά της Lia Brad Chisacof: «Habent sua fata manuscripta», στον τόμο: *Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981. Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου 1998, Αθήνα 1999, τόμ. Α', σσ. 545-556.

⁴ Σπ. Α. Εναγγελιάτος, *Παράβασις*, 3 (2000), σσ. 289-292· Δημ. Σπάθης: «Στο εργαστήρι της φαναριώτικης σάπρας», *Τα Ιστορικά* 31 (1999), σσ. 486-496· Β. Πούχνερ: «Νέο θεατρικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή: Κριτικές παρατηρήσεις σε μια προσωρινή έκδοση», *Παράβασις*, 4 (2002), σσ. 295-309 (επίσης, του ιδίου: «Μελέτες για το θεατρικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Τα

Ολύμπια», στον τόμο: *Είδωλα και ομοιώματα. Πέντε θεατρολογικά μελετήματα*, Αθήνα 2000, σσ. 27-68, 161-188, ιδίως σσ. 56-65 και 177-186, καθώς και στην Εισαγωγή του τόμου: *Ρήγα Βελεστινλή. Τα Ολύμπια. Μετάφραση του λιμπρέτου του Πιέτρο Μεταστάσιου, Βιέννη 1797*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2000, σσ. 9-98, ιδίως σσ. 67-91).

⁵ Α. Ταμπάκη: *Ο Μολιέρους στη φαναριώτικη παιδεία. Τρεις χειρόγραφες μεταφράσεις*, Αθήνα 1988 (Τετράδια εργασίας 14)· Β. Πούχνερ: *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματοποιίας στο νεοελληνικό θέατρο (18ος - 20ός αιώνας). Μια πρώτη σφαιρική προσέγγιση*, Αθήνα 1999, σσ. 39 κ. εξ.

Ιστορικό της έρευνας και πεπραγμένα

Το ερευνητικό πρόγραμμα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αφορούσε την έρευνα ανέκδοτων και λανθάνοντων θεατρικών χειρογράφων σε τέσσερις πόλεις της Ρουμανίας: α) στο Βουκουρέστι, β) στο Ιάσιο, γ) στο Μπρασόφ, δ) στο Σιμπίου.⁶

Α) ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ

Η έρευνα επικεντρώθηκε, σύμφωνα με τα αρχικά σχέδια του προγράμματος, στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας (BAR). Πρόκειται για μια σχετικά οργανωμένη βιβλιοθήκη, στην οποία βρίσκονται συγκεντρωμένα χειρόγραφα από διάφορα μέρη της Ρουμανίας και η οποία έχει ήδη αποτελέσει πηγή έρευνας για πλείστους ακαδημαϊκούς. Στη βιβλιοθήκη υπάρχει δελτιοθήκη που αφορά μόνο τα ελληνικά χειρόγραφα. Αποτελείται συνολικά από 1.566 δελτία. Τα ελληνικά χειρόγραφα της βιβλιοθήκης έχουν ήδη τύχει κατά ένα μέρος τους αναλυτικής καταλογογράφησης, συγκεκριμένα στις εκδόσεις:

1. *Catalogul manuscrilelor grecesti, intocmit de Constantin Litzica. Cu 15 stampe facsimile.* Bucharest. Miscellaneous Institutions. Academia Republicii Socialiste Romania. Bucuresti, 1909. 8° (από: Ms. Gr. 1 - Ms. Gr. 830).
2. *Catalogul manuscriselor Grecesti de Nestor Camariano*, Bucuresti, Academia Romana 1940 (από Ms. Gr. 831 - Ms. Gr. 1066).

Απομένουν λοιπόν ακαταλογογράφητα 499 ελληνικά χειρόγραφα (Ms. Gr. 1067-1566).⁷

Η έρευνα στη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου περιελάμβανε:

1. Αποδελτίωση των καταλόγων των Litzica και Camariano ως προς την ύπαρξη θεατρικών χειρογράφων. Έλεγχος χειρογράφων που αναφέρονται στους εν λόγω καταλόγους και σχετίζονται με θεατρικά κείμενα.
2. Έλεγχος των 499 θεατρικών χειρογράφων που δεν περιλαμβάνονται στους παραπάνω καταλόγους (όπως περιγράφονται στα δελτία της βιβλιοθήκης).
3. Έλεγχος σε επιλεγμένους σύμμεικτους κώδικες, οι οποίοι, ως γνωστόν, είναι πιθανό να επιφυλάσσουν εκλήξεις.

Συγκεκριμένα:

1. Από την αποδελτίωση των δύο καταλόγων των Litzica και Camariano προέκυψε η ύπαρξη δύο χειρογράφων που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται για τα χειρόγραφα:

1α) Ms. Gr. 733

• *Κωμωδία νέα της Βλαχίας, επονομασθείσα η υμνολογία των ιατρών εις τον Άδην εις τρεις πράξεις 1820 κατά μήνα Απρίλιον* [ff. 14 (12 γραμμένα), 21x29, ευανάγνωστο, σε καλή κατάσταση, ακέραιο].

⁶ Θα θέλαμε να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο τη σημαντικότητα συνεισφοράς της καθηγήτριας Olga Cicanci. Η καθηγήτρια έχει τα τελευταία χρόνια, ως γνωστόν, ένα πλούσιο ερευνητικό αλλά και παιδαγωγικό έργο, διδάσκοντας σε Ρουμάνους σπουδαστές ελληνική παλαιολογία και αρχαιολογία και επανδρώνοντας με αυτούς θέσεις κλειδιά σε κρατικά αρχαία και βιβλιοθήκες. Χωρίς την αμέριστη συμπαράστασή της, την παροχή πληροφοριών, συμβουλών και λύσεων εκ μέρους της, η αποστολή μακράν θα ατείχε το τελικό της αποτέλεσμα. Σημαντικότητα υπήρξε και η βοήθεια του

φιλου διδάκτορα Νεοελληνικής Φιλολογίας Τάσου Καπλάνη (παλαιού λέκτορα Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Λεκτοράτο Νέας Ελληνικής του Πανεπιστημίου Α. Ι. Kouza Ιασίου), στην παροχή πληροφοριών σχετικών με τα αρχαία και το περιεχόμενο των σύμμεικτων χειρογράφων που βρίσκονται στις βιβλιοθήκες της Ρουμανίας, καθώς και του ιστορικού ερευνητή Δημήτρη Κοντογιώργη.

⁷ Σύμφωνα με πληροφορίες που μας έδωσε η καθηγήτρια Olga Cicanci, πρόκειται να εκδοθεί κατάλογός τους στο προσεχές μέλλον.

1β) Ms. Gr. 919

• *Τραγωδία επωνομαζόμενη Δόμνα, ποιηθείσα παρά του εν ιερομονάχους ελαχίστου Ζαχαρίαν Καραντινού του εξ Αιτωλίας* [ff. 25-66, 12x10, ευανάγνωστο, σε καλή κατάσταση, σχολιασμένο-διορθωμένο στο περιθώριο, ακέραιο].

• *Τραγωδία επωνομαζόμενη Άβελ, ποιηθείσα παρά του εν ιερομονάχους ελαχίστου Ζαχαρίαν Καραντινού του εξ Αιτωλίας* [ff. 68-167, 12x10, ευανάγνωστο, σε καλή κατάσταση, σχολιασμένο-διορθωμένο στο περιθώριο, ακέραιο].

2. Η έρευνα στα 499 χειρόγραφα που δεν περιλαμβάνονται στους καταλόγους απέδωσε τα εξής:

2α) Ms. Gr. 1076

• *Ο Μέγας Αλέξανδρος. Τραγωδιαν Δράμα του Ιωάννη Ρακίνου μεταφρασθέν εις την ημετέραν διάλεκτον παρά του Γεωργίου Καβάκκου εκ Χίου χάριν διατριβής κατά το 1806* [ff. 21 (20 γραμμένα), 28x23, σε κακή κατάσταση, ξακρισμένο κάτω, διορθωμένο, δύο μελάνες (μαύρη-κίτρινη), ακέραιο].

2β) Ms. Gr. 1077

• *Η Σκότισσα. Κωμωδία μεταφρασθείσα εκ του θεάτρου του Βολταίρου, εις την ημετέραν διάλεκτον, παρά του Γεωργίου Καββάκου εκ Χίου χάριν διατριβής κατά το 1806 έτος* [ff. 15, 28x23, σε κακή κατάσταση, ξακρισμένο στα δεξιά, ακέραιο].

2γ) Ms. Gr. 1089 (σύμμεικτος κώδικας, ff. 75)

• *Ζαΐρα. Τραγωδία του Βολταίρου* [ff. 12-59, ευανάγνωστο, σε άριστη κατάσταση, διορθωμένο, με διευκρινιστικές υποσημειώσεις, ακέραιο].

• *Φαίδρα* [ff. 60-69, ευανάγνωστο, σε άριστη κατάσταση, κολοβό].

2δ) Ms. Gr. 1119 (σύμμεικτος κώδικας, ff. 308)

• *Τραγωδία του Μενάνδρου Βασιλέως της Σικελίας* [ff. 1-83, 11x7, ευανάγνωστο, σε πολύ καλή κατάσταση, ακέραιο].

• *Τραγωδία της Μερότης* [ff. 86-145, 11x7, ευανάγνωστο, σε πολύ καλή κατάσταση, ακέραιο].

• *Τραγωδία του Μωάμεθ ή του ο φανατισμός* [ff. 146-265, 11x7, ευανάγνωστο, σε πολύ καλή κατάσταση, ακέραιο].

2ε) Ms. Gr. 1160 (σύμμεικτος κώδικας, ff. 133)

• *Ο χαρακτήρ της Βλαχίας, κωμωδιαν εις μίαν πράξιν* [ff. 1-31, 11x7, ευανάγνωστο, σε πολύ καλή κατάσταση, ακέραιο].

• *(άτιτλο)* [πρόκειται μάλλον για μονόπρακτη κωμωδία] [ff. 31-45, 11x7, ευανάγνωστο, σε πολύ καλή κατάσταση, ακέραιο].

• *Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος, Κωμωδία (συντεθή παρά τινός ανωνύμου κατά το 1785)* [ff. 95-133, 11x7, ευανάγνωστο, σε πολύ καλή κατάσταση, κολοβό (μέχρι το τέλος της Β' πράξης)].

2στ) Ms. Gr. 1239

• *Αριστοφάνη, Όρνιθες, Πλούτος* [στο πρωτότυπο με μετάφραση στο περιθώριο] [μεικτό μέγεθος: ff. 1-41 = 14x10, ff. 41-56 = 16x11, δυσανάγνωστο, σε μέτρια κατάσταση, ακέραιο].

2ζ) Ms. Gr. 1281

• *Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος* [πρόκειται για πρόσφατη μεταγραφή της ομώνυμης κωμωδίας –όχι από το χειρόγραφο Ms. Gr. 1160– με τα εξής στοιχεία: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Τμήμα Χειρογράφων, αρ. κώδ. 1328, χαρτ. 0,165x0,114, φφ. 46. Μεταγραφή ολόκληρης της κωμωδίας (3 πράξεις)].

2η) **Ms. Gr. 1239** [σύμμεικτος, πολυσυλλεκτικός τόμος με αντιγραφές αρχαίων κειμένων από: Αριστοφάνη, Πλούτος (ff. 69-99), Σοφοκλή, Αίας Μαστιγοφόρος (ff. 180-218), Ευριπί-

δη, *Εκάβη* (ff. 470-501). Από στοιχεία χειρογράφου πιθανή ημερομηνία συγγραφής: c. 1805, πιθανός συγγραφέας: Ιωάννης Γεωργίου Αρτένης [ff. 501, 21x16, ευανάγνωστο, σε καλή κατάσταση, στην αρχή παλιμνηστο με θεολογικά κείμενα].

20) Ms. Gr. 1361 [δεμένο, στο εξώφυλλο: I. Rizo - Neroulos, POLIXENIA]

• *Πολυξένη, εις πέντε πράξεις διαιρεμένη* [ff. 40, 25x20, σε άριστη κατάσταση, ευανάγνωστο].

21) Ms. Gr. 1455 [σύμμεικτος κώδικας, από στοιχεία του χειρογράφου προκύπτει ημερομηνία συγγραφής 1825-1828, f: «διαχειρώς Παναγιώτου Ζωή κράχτη Ιωανίτου εγράφη τώδε»].

• *Ο καλός οικοκύρης* [ff. 58-97, 16x11, σε άριστη κατάσταση, ευανάγνωστο, ακέφαλο].

21α) Ms. Gr. 1523

• *Οι Κονάκεροι, δράμα εις μίαν πράξιν.*

3. Τέλος, ύστερα από μελέτη των δελτίων, θεωρήθηκε πιθανό να εμπεριέχουν θεατρικά κείμενα οι κάτωθι σύμμεικτοι κώδικες, οι οποίοι και ελέγχθησαν: [ενν. **Ms. Gr.**]: 1073, 1095, 1101, 1104, 1106, 1123, 1158, 1174, 1181, 1185, 1197, 1208, 1209, 1213, 1222, 1223, 1224, 1269, 1270, 1284, 1286, 1288, 1292, 1301, 1304, 1305, 1306, 1319, 1340, 1346, 1364, 1365, 1376, 1378, 1379, 1386, 1394, 1399, 1408, 1445, 1492, 1514. Η έρευνα έφερε, στην περίπτωση αυτή, στο φως ένα σύμμεικτο κώδικα με σύντομους «διαλόγους» με θεατρικά στοιχεία. Πιο συγκεκριμένα:

Ms. Gr. 1270 [σύμμεικτος κώδικας]

• *Διάλογος Πάπα - Πέτρος (διάλογος ενώ διάγεται Πάπας και Πέτρος διαλεγόμενοι. Ο μεν Πάπας ως αποθανών και κρούον ανοιγήναι αυτό την πύλην του ουρανού, ο δε Πέτρος έσωθεν αποκρινόμενος...)* [ff. 131-132, 30x20, ευανάγνωστο, σε καλή κατάσταση].

• *Επίγραμμα (έστι δε το παρόν ως διάλογος. Τα δε πρόσωπα τον διάλογον εισί ταύτα: ο φιλομαθής, η Βίβλος, ο Θεός, η αλήθειαν και ο ποιητής. Προλογίζει δε ο φιλομαθής)* [ff. 232-233, 30x20, ευανάγνωστο, σε καλή κατάσταση].⁸

Η έρευνα όμως στη βιβλιοθήκη του Βουκουρεστίου επιφύλασσε ακόμα μια ευχάριστη έκπληξη. Εντοπίστηκε ένας κατάλογος των ελληνικών χειρογράφων στη βιβλιοθήκη "Urechia" στο Γαλάτσι. Πρόκειται για τον κατάλογο (intocmit de) Paul Paltanea, *Catalogul manuscriselor si scrisorilor din biblioteca "V. A. Urechia"*, Galati 1979, pp. 324.

⁸ Ωστόσο, οι παραπάνω σύμμεικτοι κώδικες αποκαλύψαν και άλλα χειρόγραφα, τα οποία, αν και δεν αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας έρευνας, πιθανόν να έχουν κάποιο γενικότερο ενδιαφέρον για τους τομείς της Ιστορίας των Επιστημών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και της Συγκριτικής Γραμματιολογίας. Επισημαίνουμε εδώ ενδεικτικά κάποια από αυτά:

Ms. Gr. 1197, [με αλφαβητάρι παρομοιών, ημερομηνία 13 Μαΐου 1763], «*παροιμίες κατζιούλες (;) κοιναί, και πάνν ωραιά αναφερόμενα εις κάθε συνομηλίαν κατά αλφάβητον*».

Ms. Gr. 1208, [Λογική, Φυσική, Μαθηματικά. Συγγραφέας: Αναστάσιος Βασιλείου εξ Ιωαννίνων].

Ms. Gr. 1209, [Σχολιασμένος Θουκυδίδης], [ff. 216-248].

Ms. Gr. 1036, [Σύμμεικτος κώδικας με σατιρικά κείμε-

να του Α. Μηλιάδη (;), c. 1840-1864. Βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα - αντιγραφέα. Ανθολόγηση ποιημάτων των Αλ. Σούτσου, Π. Σούτσου, Ιάκ. Ρίζου Ραγκαβή, Αλέξ. Βαλαωρίτη, Αχ. Παράσχου].

Ms. Gr. 1223, «*περί μετεώρων παρά Ιωαννίκιου ιερομονάχου Μαρκουρά του Κερκνραισιόδι, δασκάλου φιλοσόφου*».

Ms. Gr. 1378, [Τρεις διάλογοι ελληνο-ρουμανικοί για εκμάθηση της γλώσσας].

Ms. Gr. 1386, [Ξενοφών, Θουκυδίδης σε μετάφραση, 1802;].

Ms. Gr. 1399, [Γλωσσάρι ελληνο-ελληνικό].

Ms. Gr. 1408, [Γεωμετρία, Άλγεβρα].

Ms. Gr. 1455, [καραμανλήδικο χειρόγραφο].

Σε αυτό τον κατάλογο εντοπίστηκαν δύο χειρόγραφα, τα οποία αξίζει πιθανόν να αποτελέσουν αντικείμενα μελλοντικής εξέτασης:

α) (p. 73): Piesa cu subiect antic. In lb greaca. Scric probabil in prima jumatate a secolului al XIX-lea / 37 f. numarotatie veche cu cifre arabe, 72 p. 18,5x11,2.

Piesa are 4 acte, ultimie fiind fara sfirsit. Personajele principale: Ahile, Agamemnon, Ulise. Donatia V. A. Urechia, CU, nr. 13429, Cota, Ms II/64.

β) (p. 35) *** / Dictionar grec-grec. In lb greaca. Secolele XVIII-XIX / 119 f. Incomplt. 44x18. Donatia E. Virtosu, Cota, Ms. V/114.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως η έρευνα στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας ως προς τα θεατρικά χειρόγραφα έχει στο μεγαλύτερο ποσοστό της ολοκληρωθεί. Σε αυτό το συμπέρασμα συντείνουν και οι επαφές που έγιναν κατά τη διάρκεια της αποστολής, σε προσωπικό επίπεδο, με φορείς της βιβλιοθήκης (βιβλιοθηκονόμους, τομεάρχες).

B) ΙΑΣΙΟ

Η έρευνα εδώ αφορούσε τη Βιβλιοθήκη Eminescu.⁹ Πρόκειται για βιβλιοθήκη ασφαλώς μικρότερης σημασίας από την αντίστοιχη της Ρουμανικής Ακαδημίας στο Βουκουρεστί, η οποία ωστόσο έχει, ως γνωστόν, τροφοδοτήσει στο παρελθόν την έρευνα με σημαντικές πηγές. Το υλικό της είναι καταλογογραφημένο, παρ' όλα αυτά όχι πάντα με τον πλέον ορθολογικό και πρακτικό τρόπο.¹⁰

Τα αποτελέσματα της έρευνας:

α) **Eminescu Ms. IV-38** (*τίτλο*) [θεατρικό έργο με θέμα από την Ιλιάδα - «Η μήνις του Αχιλλέα»(;), τα δύο τελευταία φύλλα στα γαλλικά] [ff. 16, 19,5x24, σε καλή κατάσταση, ευανάγνωστο].

β) **Eminescu Ms. III-284** [μεταφράσεις έργων του Μολιέρου]. Πρόκειται για το γνωστό χειρόγραφο που αποτέλεσε αντικείμενο της ανακοίνωσης της κυρίας Άννας Ταμπάκη.¹¹

Όπως και στην περίπτωση του Βουκουρεστίου, η έρευνα στη Βιβλιοθήκη του Ιασιού υπήρξε εξαντλητική. Λίγες πιθανότητες υπάρχουν για το μελλοντικό εντοπισμό κάποιου άλλου θεατρικού χειρογράφου πλην των ανωτέρω.

G) ΜΠΡΑΣΟΦ

Η έρευνα επικεντρώθηκε στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Μπρασόφ και στα Κρατικά Αρχεία της πόλης (Arhivelor Statului). Το σύνολο των ελληνικών χειρογράφων, όσο τουλάχιστο

⁹Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον ερευνητή της Ακαδημίας Χαρίτωνα Καρανάσιο, ο οποίος έχει συντάξει έναν κατάλογο των ελληνικών χειρογράφων του Ιασιού και ο οποίος ευγενικά προσφέρθηκε να βοηθήσει την αποστολή μας με χρήσιμες πληροφορίες και υποδείξεις. ¹⁰Τα χειρόγραφα έχουν ταξινομηθεί θεματολογικά, δημιουργώντας μια κάποια σύγχυση στον ερευνητή. Για παράδειγμα, το γνωστό ελληνικό χειρόγραφο με μεταφράσεις του Μολιέρου (που ανακοίνωσε η καθηγήτρια Άννα Ταμπάκη) βρίσκεται καταλογογραφημένο στο λήμμα «Γαλλική Λογοτεχνία». Ο ερευνητής επομένως είναι υποχρεωμένος να αναρρέξει ουσιαστικά σε όλους τους καταλόγους της βιβλιοθήκης προκειμένου να εντο-

πίσει τα ελληνικά θεατρικά χειρόγραφα.

¹¹Παράλληλα εντοπίστηκαν κάποιοι κώδικες γενικότερου ενδιαφέροντος, ανάμεσα στους οποίους, οι εξής: Ms. I-17, La Fontaine si alții anonimi: «Σάτυρα προς απόδειξιν ότι γενικώς άπαν το ανθρώπινο μωρόν, ή και έκαστος εμφρονέστερον του άλλου δοξάζει εαυτόν».

Ms. III-117, Iconomos, 1818: «Περί του σοφοτάτου διδασκάλου Οικονόμου σημειώσεις».

Ms. VI-31, Della Roccas Lucas: *Ελληνικό Λεξικό ιωνικής-δωρικής-αττικής διαλέκτου, λατινικό, ιταλικό, γαλλικό, αραβικό, τουρκικό*, 9 τόμοι, Brasov 1769-1780.

Ms. II-69, Izmini si Izmint, Μετάφραση εκ των Ελληνικών από τον Grigorasiu Grigorache, ff. 154.

χιστον στάθηκε δυνατόν να ελεγχθούν, αφορούν αποκλειστικά δραστηριότητες των ελληνικών εμπορικών εταιριών που είχαν την έδρα τους στην περιοχή το 19ο αιώνα. Δεν εντοπίστηκε επομένως κάτι σχετικό με κάποια θεατρική δραστηριότητα. Το ίδιο άκαρπτο, ως προς τα θεατρικά χειρόγραφα, στάθηκε και η σχετική έρευνα στη βιβλιοθήκη της πόλης.¹²

Δε φαίνεται πολύ πιθανό, ούτε όμως είναι και διόλου απίθανο, η μελλοντική έρευνα να αποκαλύψει στο Μπρασόφ κάποιο νέο θεατρικό χειρόγραφο. Η ανακάλυψη αυτή πιθανόν θα προέρχεται όχι από την Κεντρική Βιβλιοθήκη, όπου η έρευνά μας υπήρξε διεξοδικότατη, όσο από τα Κρατικά Αρχεία, τα οποία, κυρίως λόγω της χαμηλής οργανωτικής υποδομής τους, δύσκολα μπορούν να θεωρηθεί ότι έχουν εξαντληθεί ως προς το αρχαιολογικό υλικό τους.

Δ) ΣΙΜΠΙΟΥ

Στο Σιμπίου η έρευνα επικεντρώθηκε: α) στα Κρατικά Αρχεία της πόλης, β) στο αρχείο της Συλλογής Brukenthal (Μουσείο Brukenthal), γ) στη Βιβλιοθήκη Luca. Υπενθυμίζω πως ένα μέρος της Συλλογής Brukenthal βρίσκεται στο ομώνυμο μουσείο, ενώ ένα άλλο τμήμα της, το σημαντικότερο και πλουσιότερο, βρίσκεται στα Κρατικά Αρχεία.

Τόσο στην κεντρική Βιβλιοθήκη Luca όσο και στη συλλογή του Μουσείου Brukenthal η έρευνα που έγινε ήταν εξαντλητική και δεν απέδωσε κάποιο θεατρικό χειρόγραφο. Οι κώδικες που ελέγχθησαν στα Κρατικά Αρχεία, από την άλλη, αφορούσαν, όπως και στην περίπτωση του Μπρασόφ, στο σύνολό τους εμπορικές πράξεις, αλληλογραφίες και μνημολογία.¹³

Εντούτοις, υπάρχουν κάποια χειρόγραφα που παραμένουν εκτός καταλογογράφησης. Για παράδειγμα, η εκ των προτέρων γνώση μας σχετικά με την ύπαρξη ενός σημαντικού θεατρικού χειρογράφου («*Το σαγανάκι της τρέλλας*») στα Κρατικά Αρχεία του Σιμπίου μας οδήγησε στην αναζήτηση του συγκεκριμένου κώδικα. Αρχικά δεν στάθηκε δυνατός ο εντοπισμός του στους κατάλόγους, και έγινε ύστερα από τη συνδρομή των υπευθύνων του αρχείου. Η δυσκολία εντοπισμού οφειλόταν σε λάθος παραπομπή του χειρογράφου την οποία μεταφέρουν οι σχετικές ανακινώσεις. Δίνουμε εδώ την ορθή παραπομπή του:

Brukenthal DD₁₋₆ 165 [ff. 60, σε μέτρια κατάσταση, ευανάγνωστο, ακέραιο, με λάθος σελιδοποίηση].¹⁴

Ο πλάγιος εντοπισμός του συγκεκριμένου χειρογράφου θέτει υποψίες για την ύπαρξη και άλλων περιπτώσεων θεατρικών χειρογράφων που λανθάνουν στα Κρατικά Αρχεία του Σιμπίου.

¹² Εντοπίστηκαν, παρ' όλα αυτά, κάποια χειρόγραφα γενικότερου ενδιαφέροντος, μεταξύ των οποίων:

Ms 68, *Δημοσθένους Ολυνθιακοί*

Ms 425, [συγγραφέας: Γεώργιος Παναγιώτου] *Πλωτάρχων ή Διογένη Λαερτίου*

Ms 456, [Σύμμεικτος κώδικας] *Λουκιανός, Νεκρικοί διάλογοι, Τίμων ο Μισάνθρωπος κ.ά.*

Ms 482: [Σύμμεικτος κώδικας, πιθανή ημερομηνία: 1823] *Επιστολές Βολταίρου, «Μαλβίνα»* [μυθιστόρημα] [ff. 90, 19,5x22,5, σε καλή κατάσταση, ευανάγνωστο, κολοβό].

¹³ Το εν λόγω αρχείο, εκτός από του ότι είναι ογκώδες, παραμένει ταξινομημένο με έναν προβληματικό τρόπο. Υπάρχουν αναλυτικοί κατάλογοι, οι οποίοι όμως

δεν είναι πλήρεις και οι οποίοι, λειτουργώντας θεματικά, συχνά επικαλύπτουν ή υπεισέρχονται ο ένας στον άλλο, δημιουργώντας αρχαιονομικό κομπορۇζιο. Κάθε έρευνα πάντως που διεξάγεται στα Κρατικά Αρχεία του Σιμπίου οφείλει να περιλαμβάνει εξονησιακό έλεγχο όλων των καταλόγων.

¹⁴ Αναφέρουμε επίσης δύο κώδικες που παρουσιάζουν πιθανόν ευρύτερο ενδιαφέρον:

α) Brukenthal A₁₋₅ 14, *Georgius Codinensis. Rezulatul vietii Constantinopolului vachi* [ff. 18, 1552].

β) Ms. 20, [Βενετικό πρωτόκολλο εμπορικής συνεργασίας].

Αξιοποίηση των στοιχείων και προγραμματισμός

Στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων ως προς την αξιοποίηση των ευρημάτων πρωταρχικό κριτήριο υπήρξε το αν το πρωτότυπο έργο ή η μετάφραση ήταν άγνωστη και αδημοσίευτη έως τώρα και αν σώζεται το σύνθεμα ολόκληρο ή μόνο κολοβό. Όπως είναι φυσικό, προτιμήθηκαν κυρίως τα πρωτότυπα έργα έναντι των μεταφράσεων. Με γνώμονα αυτά τα κριτήρια επιλογής δρομολογήθηκε η χρονοβόρα διαδικασία της μεταγραφής, η δυσκολία της οποίας διαφέρει από χειρόγραφο σε χειρόγραφο, ανάλογα με την κατάσταση του και το χαρακτηρισμό της γραφής. Για παράδειγμα, η μετάφραση της βολταιρικής *Σκότισσας* παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες λόγω της κακής κατάστασης του χειρογράφου, όπου ακόμα και στην περίπτωση της ψηφιακής μορφής του κειμένου, που επιτρέπει μεγεθύνσεις, και δίνει τη δυνατότητα να διαβαστούν πάλιψηστα στοιχεία κάτω από τις διαγραφές, υπάρχουν σοβαρές δυσκολίες ανάγνωσης. Αντίθετα, η μετάφραση της *Φαίδρας* είναι ευανάγνωστη, αλλά παρουσιάζει μικρότερο ενδιαφέρον, γιατί πιθανότατα ταυτίζεται με τη μετάφραση του Ιάκ. Ρίζου Ραγκαβή, που εκδόθηκε το 1836 στην Αθήνα. Αυτό, ωστόσο, μένει ακόμα να αποδειχθεί με ασφάλεια.

Από τα πρωτότυπα ολοκληρωμένα έργα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κωμωδίες-σάτιρες από γλωσσική, ηθογραφική, προσωπογραφική, ιδεολογική και ιστορική άποψη, όχι τόσο από δραματουργική και θεατρική, γιατί ακολουθούν μια κάπως πρωτόγονη δραματική οικονομία. Τα τρία έργα, *Κωμωδία νέα της Βλαχίας* (1820), *Ο χαρακτήρ της Βλαχίας* και η άτιπλη (*Ο Γενεράλης Γκιάκας ή Τα αγγούρια του Γενεράλη*), θα εκδοθούν σ' έναν τόμο από την Άννα Ταμπάκη και τον Βάλτερ Πούχνερ στη σειρά «Text and Documents of Early Modern Greek Theatre» της Ακαδημίας Αθηνών που συνοδεύει το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα¹⁵, με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο· η έκδοση των δύο τελευταίων κειμένων από τον Γιώργο Βαλέτα δεν ικανοποιεί για πολλούς λόγους, ενώ το πρώτο παραμένει ακόμα ανέκδοτο. Η μετάφρασή έχει αποπερατωθεί, ο καθορισμός των αρχών και κριτηρίων της έκδοσης και η συγγραφική της εισαγωγή, καθώς και η σύνθεση των σχολίων και η κατάρτιση των γλωσσαρίων βρίσκονται σε ικανοποιητικό στάδιο. Στον χώρο αυτόν της κωμωδίας-σάτιρας ενδέχεται να ανακαλυφθούν και άλλα κείμενα· ήδη έχουν δημοσιευτεί αντίστοιχες ρουμανικές κωμωδίες από τον ίδιο χώρο των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών¹⁶.

Διαφορετική είναι η περίπτωση της *Σκότισσας* του Βολταίρου (*L'Écossaise*, 1760) από τον Γεώργιο Καββάκο εκ Χίου, 1806. Η μετάφρασή, που ανέλαβε η κλασική φιλόλογος και μεταπτυχιακή φοιτήτρια του τμήματος Θεατρικών Σπουδών Σοφία Βασιλείου, προσκρούει σε πολλά εμπόδια, που οφείλονται στην κακή κατάσταση του κώδικα. Η άγνωστη αυτή με-

¹⁵ Στην ίδια σειρά πρόκειται να δημοσιευτεί προσεχώς ο τόμος Β. Πούχνερ: *Μυθολογικές και φιλοσοφικές σάτιρες στο ελληνικό προεπαναστικό θέατρο (αρχές 19ου αιώνα): Κωμωδία του μήλον της έριδος, Επάνοδος, ήτοι Το φανάρι του Διογένηος*. Φιλολογική έκδοση, Αθήνα 2004, όπου παρουσιάζονται, με εμπεριστατωμένη εισαγωγή και ανάλυση, τα δύο δραματικά κείμενα για πρώτη φορά στον 20ό αιώνα: το πρώτο, έως τώρα άγνωστο, έχει εντοπιστεί στα αρχεία του ΕΛΙΑ, και από το δεύτερο εντοπίστηκε από τον Φ. Ηλιού η editio princeps στην Österreichische Nationalbibliothek της Βιέννης.

¹⁶ A. Pippidi, στη βιβλιοκρισία της Cornelia Papacoste-Danielopolu: *Convergences culturelles gréco-roumaines (1774-1859)*, Θεσσαλονίκη 1998, στη *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXXIX (2001), σσ. 243 κ. εξ., αναφέρει μερικούς τίτλους. Βλ. επίσης Cornelia Papacoste-Danielopolu: «O piesa satirica din colectia de manuscrisa a Academiei R.S.R. Moravurile bucestene din preajma Regulamentului Organic», *Revista de istorie si teorie literara*, 27/2 (1978), σσ. 247-258 και A. Pippidi: «Ultrira piesa de teatru din epoca fanariota», *Cornelie Papacoste-Danielopolu in memoriam*, Bucuresti 1999, σσ.123-130.

τάφραση θα εκδοθεί επίσης στην αναφερόμενη σειρά, με την επίβλεψη του Βάλτερ Πούχγκερ, ο οποίος θα αναλάβει και τον καθορισμό της εκδοτικής στρατηγικής, την εισαγωγή, τα σχόλια και το γλωσσάριο. Το έργο δεν εμπλουτίζει μόνο την ήδη πλούσια μεταφραστική παρουσία του Βολταίρου στην Ελλάδα¹⁷ και στο θεατρικό τομέα (*Βρούτος* 1817, *Θάνατος του Καίσαρα* 1819, *Μερόπη* 1819/1820, *Οιδίπους εν Θήβαις*, μετάφραση 1839, *Ο φανατισμός ή Ο προφήτης Μωάμεθ* 1820, *Αλζίρα ή οι Αμερικανοί* 1847, μετάφραση 1839, *Ζαΐρα* 1836 κ.λπ.)¹⁸, αλλά παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη σύγκριση με την κωμωδία *La Scouze* του Γκολντόνι (έκδοση 1761), την οποία διαθέτουμε στη μετάφραση του ηγεμόνα Ι. Καρατζά (*Εκλεκτότερα κωμωδία του Καρόλου Γολδόνη*, εν Αθήναις 1838, τόμ. Β', σσ. 3-80), που χρονολογείται μάλλον επίσης στην προεπαναστατική περίοδο. Επομένως η σύγκριση κινείται σε διαφορετικά επίπεδα: ιταλο-γαλλικό, ιταλο-ελληνικό, γαλλο-ελληνικό και ενδοελληνικό. Ίσως είναι σκόπιμο να εκδοθούν ακόμα και οι δύο κωμωδίες μαζί, για να γίνει ευχερέστερη η σύγκριση.

Η δεύτερη ομάδα κειμένων αφορά τις τραγωδίες. Πρωτότυπες τραγωδίες έχουν εντοπιστεί τρεις: δύο από τη γραφίδα του ιερομόναχου Ζαχαρία Καραντινού εξ Αιτωλίας, *Τραγωδία επωνομαζομένη Δόμνα* και *Τραγωδία επωνομαζομένη Άβελ*. Το πρώτο σύνθεμα του άγνωστου ακόμα δραματογράφου δραματοποιεί ένα επεισόδιο από το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1711, όταν ο βοεβόδας της Βλαχίας αναγκάζεται να πολεμήσει στην πλευρά του Σουλτάνου εναντίον του Τσάρου, αυτομολεϊ όμως και συμπολεμεί με τα ρωσικά στρατεύματα. Ο Σουλτάνος πιάνει τους τρεις γιους του, και στο τέλος και τον ίδιο. Τα ομιλούντα πρόσωπα είναι η Τροφός, η Θεράπεινα, η *Δόμνα η τούτου γυνή* (του Κωνσταντίνου βοεβόδα), ο «άρραβας», ο Κωνσταντίνος, χορός νεανίδων, ο «βασιλεύς αρράβων» (Σουλτάνος), «ο α', ο β' και γ' υιός Κωνσταντίνου», και η θυγάτηρ. Η δεύτερη «τραγωδία» έχει θρησκευτική υπόθεση, από την Παλαιά Διαθήκη, και πραγματεύεται την εκδίωξη των προπατόρων από τον Παράδεισο και τη δολοφονία του Άβελ από τον αδελφό του Κάνν. Τα ομιλούντα πρόσωπα είναι ο Αδάμ και η Εύα, ο Άβελ και ο Κάνν, αλλά και ο Θεός, ένας άγγελος φύλακας, το σώμα, η ψυχή, ένας χορός κ.λπ. Το κείμενο είναι σχολιασμένο στο πλάι και έπονται και άλλα θρησκευτικά και ψυχοφελή ποιήματα. Η γλώσσα, σε αντίθεση με τις κωμωδίες, όπου κυριαρχεί η καθομιλουμένη μεικτή των Φαναριωτών διαβρωμένη με τουρκικές και ρουμανικές εκφράσεις και έννοιες¹⁹, είναι αρχαϊζουσα και επηρεασμένη υφολογικά από τη θρησκευτική θεματολογία

¹⁷ A. Camariano: *Spiritual revolutionar francez si Voltaire in limba greaca si romana*, Bucuresti 1946, K. Th. Dimaras: «La fortune de Voltaire en Grèce», *Mélanges offerts à O. et M. Merlier*, Athènes 1951, του ιδίου: «Notes sur la présence de Voltaire en Grèce», *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, LV (Genève 1967), σσ. 439-444, A. Tabaki: «La réception du théâtre de Voltaire dans le Sud-Est de l'Europe (première moitié du XIXe siècle)», στον τόμο: U. Kölvig / Chr. Mervaud (eds.): *Voltaire et ses combats. Actes du congrès international Oxford-Paris 1994*, Oxford 1997, σσ. 1539-1549, και της ιδίας: «La résonance des idées révolutionnaires dans le théâtre grec des Lumières (1800-1821)», *La Révolution française et l'hellénisme moderne, Actes du IIIe colloque d'histoire (Athènes 14-17 octobre 1976)*, Athènes 1989,

σσ. 471-490. Αυτές οι μεταφράσεις έγιναν σε ένα κλίμα σφοδρών ιδεολογικών ανταγκλισμών: εναντίον του Γάλλου φιλοσόφου και δραματοουργού, εκπονήθηκαν και ειδικοί λιβέλλοι εκ μέρους των κληρικών (όπως, π.χ., Μακαρίου πρεσβυτέρου και αρχιμανδρίτου, επωνυμίας δε Καβαδίου, του Κεφαλλίνος, *Λόγος παραινετικός, προς τον ίδιον μαθητάς, ή κατά Ουολταίρου και των οπαδών...*, Ενετήσιον 1802), καθώς και η δραματική σάτιρα *Επάνοδος ήτοι Το φανίρι του Διογένους*, της οποίας ο συγγραφέας είναι πιθανότατα κληρικός.

¹⁸ Βλ. Β. Πούχγκερ: *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματογραφίας στο νεοελληνικό θέατρο*, δ.π., σσ. 63-67.

¹⁹ Με εξαίρεση την *Κωμωδία νέα της Βλαχίας*, όπου κυριαρχεί ένα αρχαιότερο γλωσσικό ιδίωμα χωρίς πολλές ξένες, τουρκικές και ρουμανικές λέξεις.

και την εκκλησιαστική γλώσσα. Τη μεταγραφή των δύο εκτενών αυτών κειμένων έχει αναλάβει ο συνάδελφος Ιωσήφ Βιβιάλακης, η έκδοση θα πραγματοποιηθεί μαζί με τον Βάλτερ Πούχνερ. Πρωτίστως πρέπει να διερευνηθεί η προσωπικότητα του άγνωστου κληρικού που επιδόθηκε σ' αυτή τη μακροσκελή ποιητική παραγωγή και να μελετηθούν οι πιθανές πηγές της ιστορικής τραγωδίας.

Την τρίτη τραγωδία, *Τραγωδία του Μενάνδρου Βασιλέως της Σικελίας*, έχει αναλάβει η συνάδελφος Άννα Ταμπάκη: το χειρόγραφο είχε εντοπίσει ήδη παλαιότερα η Cornelia Paracostea-Danielopolu και η συνάδελφος είχε αποκτήσει φωτοαντίγραφα του θεατρικού αυτού έργου.

Από τις μεταφράσεις το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει *Ο Μέγας Αλέξανδρος. Τραγωδία Δράμα του Ιωάννου Ρακίνου μεταφρασθέν εις την ημετέραν διάλεκτον παρά του Γεωργίου Καβάκκου εκ Χίου χάριν διατριβής κατά το 1806*, του μεταφραστή (τον ίδιο χρόνο και της *Σκότισσα*, καθώς μέχρι σήμερα δεν διαθέτουμε ελληνική μετάφραση αυτής της τραγωδίας του Ρακίνα από την προεπαναστατική εποχή (*Φαίδρα* 1820, *Αφροίμαχη*, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* 1835, *Εσθήρ* 1850 του Δ. Βικέλα)²⁰. Υπάρχει όμως μεταγενέστερη μετάφραση του έργου. Η μετάφραση αυτή πρέπει να συγκριθεί με εκείνη που δημοσιεύεται το 1866 στην Ερμούπολη: *Αλέξανδρος ο Μέγας. Τραγωδία Ι. Ρακίνα, μετά περιληπτικής διατριβής περί του βίου και των συγγραμμάτων του υπό Ανηήρου. Μετάφρασις εκ του γαλλικού υπό Γεωργ. Ι. Ανδρία*.²¹ Η μετάφραση αυτή είναι όμως σε πεζό και σε γλώσσα αρχαϊζουσα, ενώ η μετάφραση του Καβάκκου χρησιμοποιεί, όπως και στη *Σκότισσα*, τη μεικτή των Φαναριωτών (και σε αντίθεση με την προηγούμενη είναι έμμετρο). Τη μεταγραφή του κειμένου έχει αναλάβει ο Γρηγόρης Ιωαννίδης.

Οι υπόλοιπες μεταφράσεις αυτής της ομάδας κειμένων έχουν κάπως μικρότερο ενδιαφέρον, το οποίο αυξάνεται βέβαια στο βαθμό που θα αποδειχτεί πως δεν είναι ταυτόσημες με τα ήδη εκδομένα κείμενα: *Ζαΐρα* του Βολταίρου, που πρέπει να συγκριθεί με τη μετάφραση του Ιάκ. Ρίζου Ραγκαβή (έκδοση 1836), αν και το χειρόγραφο έχει και διεκρινιστικές υποσημειώσεις, *Φαίδρα* του Ρακίνα, επίσης στη μετάφραση του Ιάκ. Ρίζου Ραγκαβή (έκδοση 1836, παράσταση Βουκουρέστι 1819/20) –εδώ το χειρόγραφο είναι κολοβό– *Μερόπη* του Βολταίρου, στη μετάφραση του Μιχ. Χρησταρή ή του Γεωργίου Σερούιου (Βουκουρέστι 1820),²² και *Μωάμεθ* του Βολταίρου, στη μετάφραση του Σερούιου (Οδησός 1819, έκδοση Ερμούπολη 1848). Σε κάθε περίπτωση όμως η αντιβολή των κειμένων και ο σχετικός σχολιασμός είναι απαραίτητος. Για τη διαπίστωση της ταυτότητας ή μη αρκεί συνήθως ένας δειγματοληπτικός έλεγχος. Επίσης, υπάρχει η περίπτωση χειρογράφου που αποτελεί μάλλον αντιγραφή ήδη τυπωμένου κειμένου: η *Πολυξένη* του Ιάκ. Ρίζου Νερούλου (Βιέννη 1814) σε δεμένο τόμο, σε άριστη κατάσταση και ευανάγνωστο, στο Ms Gr. 1361 του BAR. Σε μία άλλη περίπτωση η υποψία αυτή είναι ακόμα πιο ισχυρή: ο *Παναγιώτης Ζώης* αντιγράφει τον *Καλό οικοκύρη* του Γκολντόνι σε σύμμεικο κώδικα, που χρονολογείται το 1825-28, έργο που έχει τυπώσει

²⁰ Βλ. Πούχνερ: *Η πρόοψη*, ό.π., σσ. 33 κ. εξ.

²¹ Γ. Λαδογιάννη: *Οι αρχές του νεοελληνικού θεάτρου. Βιβλιογραφία των έντυπων εκδόσεων 1639-1879*, Αθήνα 1996, αρ. 699. Βλ. επίσης Ε. Ανδριτσάνου: «Δημοτικό Θέατρο Απολλων. Οι ελληνικοί θίασοι της πρώτης δεκαετίας (1864-1874)», *Συριανά Γράμματα*, 42 (1998), σσ. 51-94. Επίσης, Δ. Β. Βαρθολίτης/Ν. Δ. Γρυπάρης: «Η Σύρα και το γαλλικό θέατρο. Πρώτη καταγραφή του

υλικού», *αντίθ*, 9 (1990), σσ. 74-79, και Ε. Ν. Ρούσσο: «Συριανοί μεταφραστές γαλλικών λογοτεχνημάτων», στο ίδιο τεύχος, σσ. 80-83.

²² Οι νεότερες έρευνες κλίνουν υπέρ της πρώτης ταυτότητας (βλ. Α. Ταμπάκη: «Ο Γεώργιος Σερούιος, μεταφραστής του Βολταίρου», στον τόμο: *Η νεοελληνική δραματολογία και οι δυνάμεις της επιδράσεως*, Αθήνα 1993, σσ. 75-89).

ο Π. Λαμπανιτζιώτης το 1794 στη Βιέννη²³.

Υπάρχει και μία άλλη ομάδα κειμένων με μεταφράσεις από την αρχαία δραματολογία που παρουσιάζουν άλλου είδους ενδιαφέρον: *Όρνιθες και Πλούτος* (Ms. Gr. 1239), αντιγραφή του αρχαίου κειμένου με μετάφραση στο πλάι, ή και απλές αντιγραφές, πιθανώς του Ιωάννη Γεωργίου Αρτένη (περ. 1805) στον ίδιο κώδικα (*Πλούτος, Αίας Μαστιγοφόρος, Εκάβη*).

Άλλη ομάδα κειμένων αφορά θρησκευτικούς και ψυχοφειλείς διαλόγους που δεν φαίνεται να έχουν άμεση σχέση με το θέατρο: *Διάλογος Πάπα - Πέτρου* στις πύλες του ουρανού και *Επίγραμμα* («έτσι δε το παρόν ως διάλογος. Τα δε πρόσωπα του διαλόγου εισί ταύτα: ο φιλομαθής, η Βίβλος, ο Θεός, η αλήθειαν και ο ποιητής. Προλογίζει δε ο φιλομαθής»), ένα είδος γνωστό ήδη από τα βυζαντινά χρόνια.

Η απόκτηση των χειρογράφων ορισμένων κειμένων που έχουν ήδη εκδοθεί αποκτά ιδιαίτερη σημασία, αν η έκδοση αυτή είναι προβληματική, για κάποιους λόγους δεν ικανοποιεί και πρέπει να θεωρηθεί προσωρινή. Αυτό δεν αφορά τον *Αλεξανδροβόδα τον ασυνείδητο*, που στο Ms. Gr. 1160 το κείμενό του είναι κολοβό και η έκδοση του Σπάθη δεν αφήνει περιθώρια αναηρέτης του θέματος, αλλά κυρίως το *Σαγανάκι της τρέλλας* (η σωστή ένδειξη είναι Brukenthal DD 1-6 165 στα Κρατικά Αρχεία του Σιμπίου), γιατί η έκδοση της Chisacof δεν μπορεί να θεωρηθεί οριστική.

Κατ' αυτόν τον τρόπο τα πορίσματα της ερευνητικής αυτής αποστολής θα απασχολήσουν τη θεατρολογική έρευνα για αρκετά χρόνια ακόμα, κυρίως στον τομέα της εκδοτικής κειμένων, ενώ τα νέα δεδομένα διαμορφώνουν την εικόνα της πρόσληψης, όσον αφορά τις μεταφράσεις, και τον τομέα της δραματογραφίας, όσον αφορά τα πρωτότυπα κείμενα.

²³ Λαδογιάννη, ό.π., αρ. 210, Γ. Λαδάς / Α. Χατζηδήμος: *Ελληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στον δέκατο όγδοο αιώνα*, τόμ. Β', Αθήνα 1976, αρ. 178. Βλ. Β. Πούγγες:

«Σχέσεις του ελληνικού θεάτρου με το ιταλικό», στον τόμο *Theatrum mundi. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Αθήνα 2000, σσ. 157-227, ιδίως σ. 193.